

DOI 10.31909/26168820.2019-(41)-18
УДК 81'1

Ганна ТЕРЗІ*

ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ» У ПАРАДИГМІ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасні дослідження проблеми співвідношення мови і мислення розширюють межі мовознавства. Останнім часом спостерігається тенденція виникнення нових дисциплін, однією з яких є когнітивна лінгвістика. Разом з її розвитком зростає інтерес до поняття концепт. Ця одиниця розглядається у культурологічному, лінгвістичному та інших аспектах. Автор наводить різні точки зору на розумінні суті, природи і структури концепту як одиниці, що входить до декількох наукових галузей. У статті підкреслюється відсутність в сучасній науці однозначного тлумачення концепту та аналізується лінгвокультурне і лінгвокогнітивне трактування цього поняття. Наявність значної кількості інтерпретацій концепту доводить, що науковці представляють один й той самий об'єкт, але з різних боків і, таким чином, дають повне уявлення про цей феномен. Дослідження містить короткий аналіз основних ідей концептології.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, концептосфера, когнітивна картина світу, лінгвокультурологія.

Постановка проблеми. В парадигмі сучасних лінгвістичних знань одне з центральних місць займає когнітивна лінгвістика, до основних понять якої відносяться концепт, концептосфера, когнітивна картина світу, мовна картина світу тощо. Більшість лінгвістів визнає ядром, центральним поняттям когнітивної лінгвістики саме концепт. В наукових працях мовознавців ця одиниця стає об'єктом дослідження в межах різних наукових напрямків і на матеріалі різних мов. Спектр досліджень дуже широкий: від намагання чітко диференціювати *поняття, значення і концепт, слово і концепт*, визначити концепт, описати його природу, об'єм, зміст та основні характеристики і дослідити процеси формування концептів до вивчення номінативного поля концептів і концептосфери як інформаційної бази когнітивної картини світу та її національної специфіки. Концепт поєднує в собі свідомість, мислення і мову того народу, якому належить, і пов'язаний з пізнанням оточуючого світу.

Але, незважаючи на той факт, що термін *концепт* є утвердженням в науці, слід визнати, що ані єдиного розуміння цього терміну, ані єдиної методики його дослідження наукою поки що не вироблено. Судячи з величезної кількості публікацій, присвячених саме цій проблематиці, моделювання концептів стало одним з найбільш актуальних напрямів сучасної філологічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепти виявилися одним із найбільш актуальних аспектів досліджень сучасної когнітології, вони упевнено увійшли в активний науковий ресурс, ставши об'єктом осмислення і оперування не тільки лінгвістів, але й психологів, філософів, культурологів. Науковці поступово відмовляються від вузького, поняттєво-дефініційного розуміння терміна *концепт*, що призводить до певних розбіжностей в колі дослідників цієї одиниці. В сучасних роботах зарубіжних і вітчизняних науковців, які присвячено дослідженню концептів, зафіксовано три підходи до розуміння цієї одиниці: когнітивний, культурологічний і лінгвістичний (див., наприклад, роботи Н. Аругюнової, А. Вежицької, С. Воркачова, О. Залевської, О. Кубрякової, З. Попової, Ю. Степанова, Й. Стерніна, Р. Фрумкіної та ін.). В сучасній українській лінгвістиці проблема вивчення концептів займає значне місце в роботах

* Терзі Г. – аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: annaterzi1995@ukr.net

О. Лаврової, О. Селіванової, В. Русанівського та ін.. Але, як зазначає І. Горохова, «незважаючи на різноманітність існуючих визначень концепту, можна виділити спільну рису: в них завжди підкреслюється актуальна для сучасної лінгвістики ідея комплексного вивчення мови, свідомості та культури».¹

З точки зору когнітивної семантики та лінгвокультурології концепт розглядається як одиниця, що відображає національну специфіку сприйняття оточуючого світу. Такий підхід, як справедливо підкреслює Т. Скребцова, вимагає висвітлення питань, які «пов'язані з внутрішньою будовою концептів, їх етнічною специфікою, методикою опису та міжкультурного зіставлення».² До кола проблем наукових досліджень концептів входять теорії концептів (М. Полужин); методика виявлення концептів (А. Бабушкін); історія та методика когнітивного аналізу (З. Попова, І. Стернін); дослідження структури концептів (О. Городецька, А. Приходько) та ін..

Наукові завдання статті. Аналіз наукових джерел з досліджуваної проблеми, конкретизація сутності терміну *концепт* у сучасних лінгвістичних розробках.

Метою статті є визначення найбільш релевантних сучасних лінгвістичних підходів до розуміння поняття *концепт*.

Виклад основного матеріалу. Людина пізнає навколишній світ, в результаті чого формується система знань про світ, що складається з концептів різного рівня складності. Концепт являє собою ту абстрактну одиницю, якою людина оперує в процесі мислення.

На сьогодні термін *концепт* застосовується в різних галузях знань, в тому числі і у лінгвістиці. Однак серед мовознавців немає єдності в розумінні концепту, що зумовлено, з одного боку, абстрактним характером даного явища, з іншого – багатством (багатогранністю) інформації, яку несе в собі цей феномен. Аналіз українських і зарубіжних наукових праць останніх років дає змогу встановити, що питання природи, функціонування та типології концептів є надзвичайно важливим для сучасного мовознавства. Концепт – одне з центральних понять когнітивної лінгвістики і лінгвокультурології, яке має безліч інтерпретацій і визначень. Відомий лінгвокультуролог С. Воркачев в одній із своїх програмних робіт називає *концепт* «*парасольковим терміном*»³, який покриває предметні галузі декількох наукових напрямів, які займаються проблемами мислення і пізнання.

У сучасному мовознавстві можна виділити три основні підходи до розуміння поняття «концепт»: *когнітивний* (З. Попов, І. Стернін, О. Кубрякова); *лінгвістичний* (С. Аскольдов, Д. Ліхачов, В. Колесов); *культурологічний* (Ю. Степанов). Однак на сьогоднішній день всі мовознавчі підходи зводяться до двох основних: лінгвокультурологічний (народно-етнографічний) і когнітивний (когнітологічний).

З точки зору лінгвокультурології (див. роботи Н. Арутюнова, А. Вежбіцька, В. Карасик, Ю. Степанов та ін.) концепти визначаються як форми втілення культури в свідомості людини. Представники цього підходу розглядають концепт у якості ментального утворення, яке відзначається етнокультурною специфікою. На думку В. Карасика та Г. Слишкіна, лінгвокультурний концепт як «умовна ментальна одиниця, що використовується при комплексному вивченні мови, свідомості та культури»⁴, відрізняється від когнітивного акцентуацією ціннісного компоненту, що виступає ядром концепту і лежить в основі культури.

Прихильники когнітивного підходу (А. Бабушкін, В. Дем'янов, О. Кубрякова, Д. Ліхачов та ін.), розглядають концепт як «одиницю ментальних або психічних ресурсів

¹ Горохова И.В. (2010), *Разные подходы к трактовке термина «концепт»*, Studia Linguistica, К., Выпуск 4, С. 476-479.

² Скребцова Т.Г. (2011), *Когнитивная лингвистика : Курс лекций*, СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 32 с.

³ Воркачев С.Г. (2004), *Счастье как лингвокультурный концепт*, М. : Гнозис, 236 с.

⁴ Карасик В.И. (2001), *Лингвокультурный концепт как единица исследования*, Методологические проблемы когнитивной лингвистики : Научное издание. Под ред. И.А. Стернина, Воронежский государственный университет, С. 75-79.

нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини»⁵.

Термін *концепт* був запозичений лінгвістами з математики. Застосування концепту як терміна в мовознавстві починається з 1928 року з виходом статті С. Аскольдова-Алексєєва «Слово і концепт», опублікованій в журналі «Русская речь», де концепт розглядався як ментальне утворення, що заміщує в процесі мислення безліч однорідних об'єктів. Автор виділив два види концептів: *пізнавальні* (слово-термін) та *художні* (слово-символ), однак при цьому наголошував, що такий поділ не є абсолютним. На його думку, художній концепт – «є найчастіше сукупністю понять, уявлень, почуттів, емоцій, деколи навіть вольових проявів»⁶. А концепт пізнавальний – «завжди має відношення до якої-небудь множинної предметності – ідеальної чи реальної»⁷.

Однак у мовознавчих студіях термін *концепт* активно почав використовуватися із середини 1970-х років. Д. Ліхачов, який відштовхується від трактовки С. Аскольдова зазначає, що концепт існує окремо для кожного основного значення слова та є «алгебраїчним позначенням»⁸, якими ми оперуємо у письмовому та усному мовленні. Також науковець наголошує, що свідомість людини одночасно може залучати концепти різних рівнів: «Одна концептосфера може поєднуватися з іншою – скажімо, концептосфера російської мови в цілому, але в ній міститься концептосфера інженера-практика, а в тій – концептосфера сім'ї, а в ній – індивідуальна концептосфера»⁹.

Пізніше ідеї С. Аскольдова набули особливої актуальності завдяки появі робіт академіка Ю. Степанова та представників його школи. Значний науковий доробок Ю. Степанова присвячено розробці концептуальної теорії та аналізу культурних концептів. На думку вченого, «концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини»¹⁰. Він наголошує, що саме за допомогою концепту людина – це проста, звичайна людина, яка сама входить в культури, а в деяких випадках і впливає на неї. За Ю. Степановим, концепт включає в себе такі компоненти:

1) основна (актуальна ознака), яка «відома» усім носіям тієї чи іншої мови, тієї чи іншої культури; 2) додаткова (пасивна ознака), яка доступна для представників певної соціальної групи; 3) внутрішня форма (етимологічна ознака), найменш актуальна для концептоносіїв будь-якої культури»¹¹.

У «Короткому словнику когнітивних термінів» за редакцією О. Кубрякової, концепт тлумачиться як «одиниця ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, що відбиває знання і досвід людини. Концепти зводять різноманітність спостережуваних і уявних явищ до чогось єдиного, підбиваючи їх під одну рубрику, і дозволяють зберігати знання про світ»¹².

На думку О. Селіванової, концепти виникають у процесі пізнавальної діяльності унаслідок життєвого досвіду людини, які формують її свідомість. За визначенням автора, «концепт – це інформаційна структура свідомості, рівносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті. ... Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінативною одиницею»¹³.

Представники воронежської наукової школи З. Попова та І. Стернін підкреслюють,

⁵ Бабушкин А.П. (1996) *Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка* [Текст], Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 104 с.

⁶ Аскольдов С.А. (1997) *Концепт и слово*, Русская словесность. От теории словесности к структуретекста. Антология М. : Academia, С. 267-279.

⁷ Так само, С. 267-279.

⁸ *Концептосфера русского языка* (1997), Русская словесность: от теории словесности к структуре текста: антол. М., С. 280-287.

⁹ Лихачев Д.С. (1993), *Концептосфера русского языка*, Известия РАН. Сер. лит. и яз., М., Т. 52, № 1, С. 3-9.

¹⁰ Степанов Ю.С. (1997), *Константы : Словарь русской культуры. Опыт исследования*, М., Школа, «Языки русской культуры», С. 40-76.

¹¹ Так само, С. 40-76.

¹² Кубрякова Е.С. (1996), *Краткий словарь когнитивных терминов*, М. : МГУ, 245 с.

¹³ Селіванова О.О. (2006), *Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія*, Полтава : Довкілля, К., 716 с.

що саме концепт є ключовим поняттям когнітивної лінгвістики. Вчені визначають концепт як «дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею розумового коду людини, яке володіє впорядкованою внутрішньою структурою»¹⁴. Так, З. Попова та І. Стернін наводять наступні аргументи:

- 1) концепт – це результат індивідуального пізнання, що вимагає комплексних засобів вираження;
- 2) неможливо зафіксувати усі форми вираження концепту;
- 3) концепт не має чіткої структури, він об'ємний, і тому не може бути виражений повністю¹⁵.

На думку В. Маслової, концепт має складну структуру, яка крім понятійної, включає соціо-психо-культурну частину, яка містить в собі асоціації, емоції, оцінки, національні образи, а також конотації¹⁶. Концепт багатогранний, в його структурі можна виділити як раціональне, так і емоційне, як конкретне, так і абстрактне, як універсальне, так і етнічне. Розглядаючи сутність концепту, дослідники особливо відзначають його приналежність етнокультурному світу людини. Отже, пізнання концепту допомагає відтворити етнокультурний образ, особливості менталітету носія мови.

А. Бабушкін визначає концепт «як будь-яку дискретну змістовну одиницю колективної свідомості, що відображає предмет реального або ідеального світу»¹⁷. Вчений вважає, «що відображення світу в свідомості людини здійснюється за допомогою когнітивних структур, якими є різні за змістом, організацією і способу репрезентації концепти»¹⁸.

Існує безліч трактувань поняття *концепт*, іноді вони дуже відрізняються один від одного, одні з них вкрай звужені, інші ж максимально широкі. Так, С. Воркачов розглядає концепт з різних точок зору: концепт – середня, вироблена в процесі квінтесенція значення слова, це і те, за допомогою чого людина пізнає світ; він заснований і на досвіді, і на енциклопедичній інформації. І як наслідок такого підходу науковець пропонує найбільш повне, на наш погляд, визначення цієї одиниці: «Концепт – це термін, який поєднує лексикографічну і енциклопедичну інформацію, «найближче» і «найвіддаленіше» значення слова, знання про світ і про суб'єкт, який його пізнає»¹⁹.

Ю. Прохоров, об'єднуючи теорії своїх попередників, пропонує наступне визначення концепту: «Концепт – сформована сукупність правил і оцінок організації елементів хаосу картини буття, детермінована особливостями діяльності представників даної лінгвокультурної спільноти, закріплена в їх національній картині світу і транслюється засобами мови в їх спілкуванні»²⁰.

У сучасній лінгвістиці прийнято вживати термін «концепт», що означає також ментальне національно-специфічне утворення. Уже досліджено чимало різних концептів. Монографія О. Бондаренка²¹, що присвячена гендерному вивченню концептів «чоловік» і «жінка» в українській та англійській лінгвокультурах. Т. Ліщук, опрацювавши концепт «людина», розглядає його «як цілісну одиницю свідомості високого ієрархічного рангу, інкорпоровану меншими за обсягом елементами – концептами, підконцептами»²².

Так, К. Голобородько зазначає, що «концепт у лексичній структурі слова є складною

¹⁴ Попова З.Д. (2001), *Очерки по когнитивной лингвистике*, Воронеж : Истоки, 192 с.

¹⁵ Попова З.Д. (2000), *Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях [Текст]*, Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 30 с.

¹⁶ Маслова В.А. (2007), *Введение в когнитивную лингвистику*, М., 296 с.

¹⁷ Бабушкин А.П. (1996), *Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка [Текст]*, Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 104 с.

¹⁸ Так само, 104 с.

¹⁹ Воркачев С.Г. (2004), *Счастье как лингвокультурный концепт*, М. : Гнозис, 236 с.

²⁰ Прохоров Ю.Е. (2008), *В поисках концепта [Текст]*, М. : Прогресс, 176 с.

²¹ Бондаренко О.І. (2008), *І назвав Адам ім'я своїй жінці : Єва... : ЧОЛОВІК і ЖІНКА у дзеркалі мовних культур*, Кіровоград : Імекс, ЛТД.

²² Ліщук Т.Д. (2014), *Концепт «людина» у працях вітчизняних лінгвістів*, Актуальні проблеми філології перекладознавства, Хмельницький : ХмУНП, Вип. 7, С. 97-103.

структурою, яка представляє собою синтез індивідуально-авторського розуміння з традицією національного вживання цього концепту, а також і загальнолюдського, первісно міфологічною моделлю світу»²³.

Таким чином, під концептом розуміється дискретна комплексна одиниця людського мислення, яка містить певну сукупність знань про те чи інше явище об'єктивної чи суб'єктивної реальності. Попри всі розбіжності в розумінні концептів та методах їх аналізу, дослідники сходяться у тому, що а) концепт є ментальним утворенням, фактом етнокультури; б) має складну, багатокомпонентну структуру; в) він є вербалізованим, тобто має речове вираження засобами мови, найчастіше – лексичними одиницями. Концепт як смислова структура проявляється одночасно в логічній, інтуїтивній, індивідуальній, соціальній, свідомій і несвідомій сферах. У концепті представлено взаємодію етнічного, історичного, психологічного, мовного та інших антропологічних чинників культури.

Висновки. Аналізуючи наведені дефініції, автор приходять до висновку, що в сучасній науковій літературі не існує єдиного розуміння терміну *концепт*. Різні підходи до трактування даного феномена відображають його двосторонню природу: як значення мовного знака і як змістовної сторони знака, представленої в ментальності. Дослідження концептів широко практикуються в різних мовознавчих дисциплінах: у когнітивістиці, лінгвокультурології, семантиці, лінгвофілософії, психолінгвістиці та ін.

Ставши одним із ключових понять у сучасній парадигмі знань про мову, концепти використовуються у багатьох працях як базовий термін. Якщо розглядати структуру концепту в широкому значенні, то будову концепту можна уявити у вигляді кола, в центрі якого знаходиться основне поняття – ядро, а на периферії – все те, що надане традиціями, культурою, народним і особистим досвідом. Незважаючи на великий накопичений досвід, в теорії концепту залишаються невирішеними багато питань. Виходячи з різних визначень концепту можна виділити його інваріантні ознаки:

- ✓ це мінімальна одиниця людського досвіду, вербалізована за допомогою слова і має польову структуру;
- ✓ основна одиниця обробки, зберігання та передачі знань про світ;
- ✓ це комплексна одиниця людського мислення;
- ✓ це основний осередок культури.

Таким чином, дефініцій поняття «концепт» в науковій літературі вже досить багато і на сучасному етапі у мовознавстві неможливо відслідкувати єдину думку у трактуванні аналізованого терміну і його можливість характеризувати оточуючий світ. Тому, перспективним на нашу думку, є подальше дослідження поняття «концепт» у різних наукових площинах.

REFERENCES

- Askol'dov S.A. *Kontsept y slovo* / Serhey Alekseevych Askol'dov // Russkaya slovesnost'. Ot teoryy slovesnosti k strukture teksta. Antologiya / [pod. obshchey red. V.P. Neroznaka], M. : Academia, 1997, S. 267-279.
- Babushkyn A.P. *Тыпы kontseptov v leksyko-frazeologicheskoy semantike yazyka* [Tekst] A.P. Babushkyn, Voronezh : Yzd-vo Voronezh. gos. un-ta, 1996, 104 s.
- Bondarenko O.I. *I nazvav Adam im"ya svoiy zhintsi : Yeva... : ChOLOVIK i ZhINKA u dzerkali movnykh kul'tur*, Kirovohrad : Imeks, LTD, 2008.
- Vorkachev S.H. *Schast'e kak lynchvokul'turnyy kontsept*, M. : Hnozys, 2004, 236 s.
- Holoborod'ko K.Yu. *Linhvistychnyy status kontseptu* / K.Yu. Holoborod'ko // Linhvistyka : Zb. nauk. prats', Luhans'k, 2003, Vyp. 1, S. 16-21.
- Horokhova Y.V. *Raznye podkhody k traktovke termyna «kontsept»* / Y.V. Horokhova // Studia Linguistica, Kyev, 2010, Vypusk 4, S. 476-479.

²³ Голобородько К.Ю. (2003), *Лінгвістичний статус концепту*, Лінгвістика, Луганськ, Вип. 1, С. 16-21.

Karasyk V.Y. *Lynhvokul'turnyy kontsept kak edynytsa yssledovaniya* / V.Y. Karasyk, H.H. Slyshkyn // Metodolohicheskiye problemy kohnytnoy lnhvystyky : Nauchnoe yzdaneye. Pod red. Y.A. Sternyna, Voronezhskyy gosudarstvennyy unyversytet, 2001, S. 75-79.

Kontseptosfera russkoho yazyka // Russkaya slovesnost' : ot teoryy slovesnosti k strukture teksta : antol. / Yn-t narodov Rossyy [y dr.] ; pod. obshch. red. V.P. Neroznaka, M., 1997, S. 280-287.

Kubryakova E.S. *Kratkyy slovar' kohnytnykh terminov* / E.S. Kubryakova, V.Z. Dem'yankov, Yu.H. Pankrats, L.H. Luzyna, M. : MHU, 1996, 245 s.

Lishchuk T.D. *Kontsept «lyudyna» u pratsyakh vitchyznyanykh lnhvistiv* / T.D. Lishchuk // Aktual'ni problemy filolohiyi perekladoznavstva : zbirnyk nauk. prats', Khmel'nyts'kyy : KhmUNP, 2014, Vyp. 7, S. 97-103.

Lykhachev D.S. *Kontseptosfera rus'koho yazyka* // Yzvestiya RAN. Ser. lyt. y yaz., M., 1993, T. 52, # 1, S. 3-9.

Maslova V.A. *Vvedeniye v kohnytnuyu lnhvystyku* / V.A. Maslova, M., 2007, 296 s.

Popova Z.D. *Ocherky po kohnytnoy lnhvystyke* / Z.D. Popova, Y.A. Sternyn, Voronezh, Ystoky, 2001, 192 s.

Popova Z.D. *Ponyatiye «kontsept» v lnhvysticheskyykh yssledovaniyakh* [Tekst] / Z.D. Popova, Y.A. Sternyn, Voronezh : Yzd-vo Voronezh. un-ta, 2000, 30 s.

Prokhorov Yu.E. *V poyskakh kontsepta* [Tekst] / Yu.E. Prokhorov, M. : Prohress, 2008, 176 s.

Selivanova O.O. *Suchasna lnhvystyka : terminolohichna entsyklopediya* / O.O. Selivanova, Poltava : Dovkillya, K., 2006, 716 s.

Skrebtsova T.H. *Kohnytnaya lnhvystyka : Kurs lektsyy*, SPb. : Fylolohichesky fakultet SPbHU, 2011, 32s.

Stepanov Yu.S. *Konstanty : Slovar' russkoy kul'tury*. Opyt yssledovaniya, M., Shkola, «Yazyky russkoy kul'tury», 1997, S. 40-76.

Terzi A. The notion of «concept» in the paradigm of modern linguistic research

Modern studies of the relationship between language and thinking extend the boundaries of linguistics. Recently, there has been a tendency for new disciplines, one of which is cognitive linguistics. Together with its development, interest in the definition of the concept increases. This unit is considered in cultural, linguistic and other aspects. The author gives different points of view on the understanding of the essence, nature and structure of the concept as a unit that is a part of several scientific fields. The article emphasizes the lack of unambiguous interpretation of the concept in modern science and analyzes linguocultural and linguocognitive interpretation of this concept. The presence of a large number of interpretations of the concept proves that scientists represent the same object, but on different sides and thus give a complete picture of this phenomenon. The study contains a brief analysis of the basic concepts of conceptology.

In the modern scientific literature is not the only reason for the concept of the term. *R_zni pidhodi to the interpretation of this phenomenon of the image of the two-sided nature: the value of the sign of the sign and the sign of the sign of the sign, represented in mentality. Doszdzheniya concepts are widely practiced in various educational disciplines: in cognition, linguoculturology, semantics, lingvofilosfy, psycholinguistics.*

Viewed the structure of the concept in broad terms. Budov's concept was revealed in a vigorous stake, in the center of the main understanding is the core, and on the periphery all those that are traditional, cultured, popular and special. Vyhodyachi with the different treasury of the concept of a vidilo yogogo invariantni signs.

Key words: cognitive linguistics, concept, concept sphere, cognitive picture of the world, linguoculturology.